

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 | 2. SZÁM
LXII. ÉVFOLYAM

Sudár Balázs
Hétország. Egy rejtélyes ország
a 10. századi Kaukázusban

Virovecz Nándor
Tinódi történeti hitelességének kérdéséhez

Hatos Pál
Egy lehetetlen történet.
Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság

Meszerics Tamás
A Magyarországra irányuló
angol és amerikai titkos propagandaműveletek
a második világháborúban

Lakatos Bálint
Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526).
Adattár

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 2. szám

TANULMÁNYOK

Sudár Balázs • Hétország. Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban 213

Virovecz Nándor • Tinódi történeti hitelességének kérdéséhez: kortárs beszámoló a „szalkai viadalról” 223

Hatos Pál • Egy lehetetlen történet. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság 245

Meszerics Tamás • „A bensőséges barát bizalmas hangján”. A Magyarországra irányuló angol és amerikai titkos propagandaműveletek a második világháborúban 267

ADATTÁR

Lakatos Bálint • A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész. Adattár 281

MÉRLEG

Pócs Nándor • Kentaurok 363

„A BENSŐSÉGES BARÁT BIZALMAS HANGJÁN”
A Magyarországra irányuló angol és amerikai
titkos propagandaműveletek a második világháborúban

MESZERICS TAMÁS

“WITH THE CONFIDENTIAL VOICE OF AN INTIMATE FRIEND”
British and American Secret Propaganda Operations towards Hungary
in World War II

Secret, or black, propaganda is a manipulative form of information operation when the addressee is not aware of the real source and disseminator of information. In the course of World War II, and especially after 1943, both British and US propaganda transmitted information to Hungary through all available media. While radio broadcasting is the best known area of this activity, the two allied powers used other media and means as well. The paper surveys the institutional background of Anglo-American information operations, and its changing political direction. Through the reconstruction of some English and American propaganda operations, some light is shed on the practice of programs aimed to influence public opinion at the critical turns of World War II, on a secondary front of the secret war.

Keywords: World War II, black propaganda, SOE, OSS, Holocaust, operations to influence public opinion

„A fekete propaganda lényegében rágalmazás és provokáció, a zsarnok és az összeesküvő évezredes eszközei, amit huszadik századi technológiával terjesztenek.”

(Edmond Taylor)

„A közhangulat-befolyásoló művelet a bensőséges barát bizalmas hangján tereli a kívánt irányba a manipulálni kívánt személyek elméjét.”

(William J. Donovan)

A második világháború folyamán számtalan furcsa betűszó jelent meg mind a brit, mind az amerikai kormányzat szervezeti listáiban. COI, SIS, OSS, PWE, SOE, MEW, JIC, PWB,¹ hogy csak néhányat említsünk a hadviselés nem hagyományos szervezetei közül.

Meszerics Tamás, PhD, adjunktus, Közép-európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék.

¹ A rövidítések feloldása: Central Office of Information (= COI), Secret Intelligence Service (= SIS), Office of Strategic Services [Stratégiai Szolgálatok Hivatala] (= OSS), Political Warfare Executive [Politikai Hadműveletek Parancsnoksága] (= PWE), Special Operations Executive [Különleges Műveletek Parancsnoksága]

A felsorolt hárombetűs szolgálatok és egységek mindegyike foglalkozott fennállása során vagy annak valamelyik szakaszában politikai hadviseléssel, vagy szűkebben „közhangulat-befolyásoló műveletekkel”.² Az itt következő rövid tanulmányban rekonstruálok néhány ilyen brit és amerikai titkosszolgálati műveletet, amelyek Magyarországot célozták meg a második világháború folyamán. Az ezekből kibontakozó kép nem lesz teljes, valószínűleg még csak reprezentatív sem. Ennek ellenére úgy vélem, lehetővé teszi, hogy alapszinten összevessük a két angolszász nagyhatalom műveleti filozófiáját és tevékenységi szintjét egy számukra nem elsődleges jelentőségű hadműveleti területen.

Brit „fekete propaganda”, 1939–1942³

A háború első szakaszában Ófelsége kormányának minden nem konvencionális titkos művelete a brit hírszerzés, az SIS, közkeletű nevén az MI6 hatáskörébe tartozott. A tengelyhatalmak és szövetségeseik felé végzett fekete propagandatevékenységet furcsa módon a D alosztály (Section D) felügyelte, amelynek egyébként a fő profilja a szabotázs és a felforgató tevékenység volt. Ennek az alosztálynak az volt a legfontosabb feladata, hogy hátramaradó csoportokat készítsen fel szabotázs műveletekre azokban az országokban, amelyeket a tengelyhatalmak megszállása fenyegetett, vagy amelyek várhatóan rövid időn belül csatlósokká váltak. Emellett a D alosztály tisztjeinek a politikai hadviselés és a propaganda is a műveleti feladatai közé tartozott. 1939 novemberében Basil Davidson hivatalosan az *The Economist* kiküldött újságírójaként érkezett meg Budapestre. Munkájához nem sokkal később segítség is érkezett Edward Howe személyében, aki hivatalosan a *The Times* tudósítója volt és korábban évekig élt Magyarországon. Mindketten az SIS tisztjei voltak. Howe mutatta be Davidsont a magyar politikai elit Angliával szimpatizáló személyiségeinek. Eckhardt Tibor, gróf Sigray Antal, Rassay Károly, Gratz Gusztáv és Apponyi György többször is találkoztak a két brit „újságíróval”.

Davidson legális tevékenységének részeként létrehozta a Brita Nova hírügynökséget, amely politikusokat és a magyar sajtó meglepően széles körét látta el Londonban előkészített híryananyagokkal. Davidson beszervezett nagyjából két tucat informátort, kapcsolatot és ügynököt, köztük Pálóczi-Horváth Györgyöt is, aki később a SOE ügynökeként az Isztambulon keresztül zajló béketalapoztatások közvetítője lett.⁴ Politikai munkája részeként

(= SOE), Ministry of Economic Warfare (= MEW), Joint Intelligence Committee [Egyesített Hírszerző Bizottság] (= JIC), Psychological Warfare Branch [Szövetséges Haderők Parancsnoksága Pszichológiai Hadviselés Csoport] (= PWB).

² A 'Morale Operations [Branch, amennyiben betűszóként szerepel]' (= MO) kifejezésnek nincsen bevett magyar fordítása. Az 1950-es évekre a 'Psychological Warfare' [lélektani hadviselés] vette át nagyjából a helyét a titkosszolgálati szakzsargonban. A továbbiakban a szövegben hol a magam fordítását, hol az angol kifejezést és annak rövidítését (MO) használom.

³ A titkos, vagy fekete propaganda olyan eszközöket alkalmaz, amelyek azt a látszatot keltik, hogy a forrás valami más (általában, de nem szükségszerűen a célországban belüli forrás), mint ahonnan ténylegesen ered. Nyílt vagy fehér propaganda esetén a forrás egyértelműen beazonosítható.

⁴ Állambiztonsági Szervezetek Történeti Levéltára. Pálóczi-Horváth György kihallgatási jegyzőkönyve. 1952. 3.2.5 0-8-028. „Nílus” 347–360.

Davidson igyekezett kapcsolatba lépni minden lehetséges náciellenes és németellenes csoporttal, és megpróbálta rábírní őket az együttműködésre. Nagy sikert ebben nem ért el. Kapcsolatban állt a baloldalon a szociáldemokratákkal és a népi írók körével, de kormányzati körökkel is, közelebbről Ullein-Reviczky Antallal és Szegedy-Maszák Aladárral a Külügyminisztériumban. Ez állítólag kétféle konfliktusba sodorta Owen O’Malley követel, aki Horthyt támogatta, valamint Frederick Redward sajtóattaséval, akiről úgy hírllett, hogy a jobboldali pártokkal ápol közeli kapcsolatot.⁵

Az illegális propagandamunka az első világháborúban lefektetett módszertan szerint zajlott. Davidson nagyszámú röpcédulát íratott az ügynökeivel. Egy részük a katolikus középosztályt célozta meg, egy másik a legitimista arisztokratákat, míg egy harmadik adag célpontja a munkásosztály volt – ez utóbbi volt Pálóczi-Horváth reszortja. Az elképzelés az volt, hogy ezzel kiterjedt ellenállási mozgalom látszatát lehet kelteni. A Jugoszlávia elleni német agresszióban való magyar részvétel következtében megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Magyarország és Nagy-Britannia között. A D alosztály tisztjeinek sürgösen el kellett hagyniuk az országot. Davidson megpróbálta meggyözni ügynökeit, hogy tartsanak vele, de csak néhányan választották ezt a lehetőséget. Ezek közé tartozott Pálóczi-Horváth György is, aki némi nehézségek árán meg is érkezett a Közel-Keletre.

Eközben az SIS (MI6) szabotázsért és felforgató tevékenységért felelős egysége átkerült a frissen alakult SOE-hoz.⁶ Az új szervezet folytatta a fekete propagandaműveleteket, amiket eufemisztikusan „közhangulat-befolyásoló műveletek” névvel illeltek – amíg csak egy újabb átszervezés révén ez a terület át nem került a még frissebben létrehozott PWE-hez. Amíg ezek a funkciók véglegesen ki nem kerültek az SOE hatásköréből 1941 őszén, addig néhány magyar – köztük Pálóczi-Horváth – az úgynevezett Jeruzsálemi Rádióadónál talált alkalmazást. A D alosztály korábbi belgrádi egységének vezetője, William Bailey ezredes ötlete volt, hogy állítsanak fel „szabadság rádiókat” a Közel-Keleten, amelyek a Balkánra és Magyarországra sugároznának.⁷ Két magyar „rádióállomás” alakult, az egyik egy elképzelt felső-középosztálybeli hallgatóság számára, míg a másik a magyar munkásokat célozta meg. Ez a „kétágú” propagandastratégia teljes összhangban állt London Magyarországgal kapcsolatos ekkori titkosszolgálati műveleti elképzeléseivel.⁸ Hogy volt-e bármiféle érzékelhető hallgatottsága ennek a programnak, arról még nem kerültek elő adatok, de a nagyszabású hatást kevésbé valószínűsíti, hogy a Jeruzsálemi Rádióadó csupán egyetlen, 7,5 kW teljesítményű adókészüléket használt.⁹

1942 novemberében Ralph Murray a PWE képviselőében bejárta a Közel-keleti Parancsnokság egységeit. Hazatérve kimondta a halálos ítéletet az SOE rádióállomásaira. Jelentésében – nem indokolatlanul – azt állította, hogy a Magyarországot célzó Jeruzsálemi Rádióadó „nem rendelkezik a működéséhez szükséges információkkal”. Mivel az SOE

⁵ Uo. 353.

⁶ A SOE születésére, működésére és átszervezéseire máig is a legjobb összefoglaló mű: Michael Richard Daniell Foot: *SOE. An Outline History of the Special Operations Executive 1940–1946*. London, 1999. [2nd ed.]

⁷ Lásd William Mackenzie: *Secret History of SOE*. London, 2000. 142–143.

⁸ Az angol elképzelésekhez lásd Tamás Meszerics: *Undermine, or Bring Them Over. SOE and OSS Plans for Hungary in 1943*. *Journal of Contemporary History* 43 (2008) 195–216.

⁹ Lásd Mackenzie: *Secret History*, 142–143.

nem tett ellenvetést, Murray azt javasolta, hogy „azonnali hatállyal szüntessük be a jeruzsálemi show-t”, a munkatársakat pedig tegyék át más feladatokra.¹⁰

A PWE mindenek fölött, 1942–1945

Ahogy ez várható volt egy félkatonai szervezettől, az SOE nem adta fel szó nélkül a propagandaeszközeit. Pár hónapig tartó utóvéd-csatározás után a szervezeti háborúskodás a legmagasabb szinten letárgyalt és jóváhagyott fegyverszünettel ért véget. Sir Robert Bruce Lockhart és Sir Charles Hambro, a két szervezet igazgatója 1943 elején arra a megállapodásra jutott, hogy a közel-keleti hadszíntéren a PWE felel minden propagandaműveletért, az ellenség által ellenőrzött területeken pedig az SOE terjeszti a PWE által előállított tartalmakat.¹¹

Az új szervezet megalakulása után a PWE elkezdhette meghatározni az egyes országokra irányuló propaganda stratégiai céljait. Magyarországon az elsődleges célokat a következőképpen határozták meg 1942. február elején:

- „1. Csökkenteni Magyarország katonai erőfeszítéseit Németország oldalán.
2. Csökkenteni Magyarország Németországba irányuló élelmiszer- és általános áruszállításait.
3. Akadályozni a német átvonulásokat Magyarországon.
4. Végössoron rábírní Németországot, hogy bizonyos csapatkontingenst átirányítsanak Magyarországra akár azért, hogy biztosítást nyújtsanak rendbontások és szabotázs ellen, akár megszálló csapatok formájában.

Módszerek:

Általános: Az 1. és 2. cél elérése megkísérelhető egy általános politikai és társadalmi propagandaterv rövid távú céljaként. Az 1-höz úgy kell megdolgozni a közvéleményt, hogy a magyar kormány rákényszerüljön arra, hogy a lehető legkisebb létszámú haderőt és a lehető legkisebb mennyiségű hadianyagot tartsanak fenn az orosz, vagy bármilyen későbbi fronton, végül pedig teljesen vonják őket vissza; valamint fenn kell tartani és fokozni kell a feszültséget Magyarország és jelenlegi szomszédai, különösen Románia között. A 2. cél érdekében olyan lakossági nyomást kell gyakorolni a kormányra, ami arra kényszeríti őket, hogy korlátozzák a Németországba irányuló exportot; emellett bátorítani kell az egyéni aktív és passzív ellenállást.

A 3. cél alapvetően egyéni vállalkozásokon múlik, amiket nem tudunk közvetlenül ellenőrizni, bár propagandaeszközökkel teremthetünk olyan légkört, ami kedvez az ilyen lépéseknek.

¹⁰ David Garnett: *The Secret History of the PWE*. London, 2002. 156–157.

¹¹ Memorandum regarding Subversive Propaganda in and from the Middle East, 1943. március 20. The National Archives. UK. Public Record Office (= TNA PRO) HS8/310.

A 4. cél ambiciózus és csak a fent említett politikai és társadalmi propagandatervezés teljes összehatásaként érhető el. Ennek a tervnek a következőkre kell irányulnia:

a) annyira meggyengíteni a Bárdossy-kormányt, hogy az vagy kénytelen legyen radikálisan módosítani németbarát politikáján a közvélemény nyomására, vagy átadja a helyét egy még szélsőségesebb németbarát kormánynak, amely a politikájával automatikusan növelni fogja az elégedetlenséget és ellenállást.

b) hosszabb időtávban gondolkodva olyan szintre kell emelni az elégedetlenséget Magyarországon, hogy az komolyan meggyengítse a jelenlegi politikai és társadalmi rendet, ugyanakkor fokozatosan fel kell építeni egy meglehetősen népes és meglehetősen egységes ellenzékét Németországgal szemben, egy konstruktív program vázlatos körvonalaira építve. [...]

Megjegyzés: A b) pontban vázolt cselekvési tervnek nyilvánvalóan önértéke is van a Magyarországon belüli bomlasztó hatáson túl. Ha csökkentjük a sovinizta elemek befolyását az országban, ezzel elősegíthetjük végső célunkat, a békés közép-európai rendezést.”¹²

A terv kétségkívül ambiciózus volt, és láthatóan jócskán túlbecsülte a brit propaganda erejét és lehetőségeit Magyarországon, tényleges titkosszolgálati szervezeti jelenlét nélkül. Mielőtt bárki meglepődne a politikai célokon, vegyük figyelembe, hogy amikor a terv készült, Magyarország ellenséges országnak számított, a magyar kormány pedig láthatóan mindent megtett azért, hogy elősegítse a német győzelmet, ami Nagy-Britannia végét jelenthette volna. Churchill minden jóindulatú időhúzása ellenére Magyarország 1941. december 5. óta hadban állt Angliával, és az ország a legaktívabb és legmegbízhatóbb német szövetségesek közé számított.

Egészen 1943 nyaráig ez az elgondolás nagyjából összhangban volt azzal, ahogy a Külügyminisztérium és a SOE az általános magyarországi politikai irányvonalat megfogalmazta. Amint 1943 kora őszére a magyar átállás tényleges lehetőséggé vált, a német megszállás a második helyre szorult a kívánatos kimenetek listáján. Ennek ellenére a PWE iratai között semmi nyomát nem látni annak, hogy ezek a politikai fejlemények jelentősebben befolyásolták volna a már kialakított propagandastratégiát. Nem csoda, ha Kállay miniszterelnököt gyakran meglepte és nem ritkán fel is bőszítette, hogy a különböző brit szervezetektől egymásnak ellentmondó jelzéseket kapott.

A fekete propaganda célja olyan ellenzéki mozgalom felépítése volt, ami elég erős ahhoz, hogy a siker akár csak minimális esélyével is, de felhasználható legyen a németek ellen. Mind a PWE politikai propagandaterveit, mind a Kállay-kormány kiugrási politikáját teljesen elsöpörte Magyarország német megszállása 1944. március 19-én. Ez a fejlemény mindenkit váratlanul ért, a legkevésbé sem tűnt úgy, hogy a SOE vagy a PWE egyik tervezett forgatókönyvének magvalósulását látta volna a fejleményekben. Az általános bizonytalanság a szokottnál nagyobb aktivitást váltott ki a két szervezetből. Több propagandavonalat is felvázoltak, végül a fehér propaganda a BBC adásain keresztül mindössze arra

¹² Plan of Political Warfare for Hungary. 1943. február 3. TNA PRO FO898/218.

szorítkozott, hogy figyelmeztesse Magyarországot, ez a fordulópont megpecsételheti a sorsát. Ez természetesen nem volt hírértékű megnyilvánulás Magyarországon. A SOE és a PWE sebtében elővette az egyik munkásokat célzó általános röplaptervüket és lefordították magyarra a szabotázsra és felkelésre felszólító anyagot. Az 1942-es ambiciózus propagandaterveken túllépett a közép-európai történelem.¹³

Magyarország német megszállása után a nyugati szövetségeseknek nem kevés propaganda-erőforrást kellett arra áldozniuk, hogy a szövetséges bombatámadások idején megpróbálják ellensúlyozni a német propaganda hatását. Ez többnyire röplapszórásról jelentett. A szövegben figyelmeztették a munkásokat, hogy mely területeket kerüljenek az amerikai légierő nagyobb bombatámadásai után, hol fordulhatnak elő késleltetett gyűjtésű bombák.¹⁴ Ez annál is fontosabb volt, mert már maguk a bombatámadások is értelemszerűen gyengítették a szövetségesek iránti szimpátiát. A jobboldali magyar sajtó pedig átvette a klasszikus német propagandatörténetet a különleges, gyermekjátéknak, különösen babáknak álcázott késleltetett gyűjtésű amerikai bombákról.¹⁵

A röplapszórás mellett a fekete propaganda legfontosabb csatornája a rádió maradt. Leggyakoribb formájában ez a szövetségesek által ellenőrzött területen működő adót jelentett, amelyik úgy tett, mintha a célország területéről szólná adásait. Egy ilyen magyar adóról tudunk, amelyet a PWE működtetett 1942 szeptemberétől 1945 januárjáig. A Magyar Nemzet Rádiója, amely a PWE nomenklatúrában az 'M' kódot kapta, olyan adásokat sugárzott, amelyek alapján a *Magyar Nemzet* napilappal lehetett azonosítani. Csak vasárnaponként sugárzott, de akkor nyolcszor, amelyekből kettő ismétlés volt. Egyetlen szövegíró és egyetlen bemondó tartozott az 'M' adóhoz, ezzel is erősítve az adó félig amatőr, illegális helyi rádiót imitáló jellegét. Az egyik időszávot teljes egészében elütetett pletykáknak szentelték. Ezeket a PWE az összes balkáni és Németországot célzó állomással egyeztette, a tartalom pedig az amerikai parancsnoksággal együttműködve született meg. Így megfelelő ütemben tudták egymástól átvenni vagy tagadni az egyes álhíreket, ezzel is erősítve hitelességüket.

A program dokumentáltan eljutott a magyar hallgatókig, de Isztambulban, sőt az Egyesült Államokban is fogni lehetett. A *Magyar Nemzet* indirekt reklámot is csinált a fekete adónak. Más közvetlen hatások mellett a PWE úgy értékelte, hogy ezzel az eszközzel sikerült kisebb inflációs hullámot gerjeszteniük gazdasági pánikról szóló híreikkel. Ma még nem világos, hogy a magyar hatóságok Magyarországon belül működő adónak tekintették-e. Ezt mindenestre valószínűsíti, hogy a propagandagyár híreit néha idézték a hétfői reggeli lapok.¹⁶

¹³ J.K. Roberts to Major Threlfall. 1944. március 31. TNA PRO FO327/39271.

¹⁴ Garnett: *The Secret History*, 324.

¹⁵ A robbanó babákról lásd *Pest* 1944. április 19.; *Reggeli Magyarország* 1944. április 17.

¹⁶ Garnett: *The Secret History*, 199–200.

Az amerikai fekete propaganda szervezeti háttere

Mint a nem hagyományos hadviselés szinte minden eszköze, a politikai hadviselés és a közhangulat-befolyásoló műveletek is nem kis részben William J. Donovan ezredes (később vezérőrnagy) tevékenységének köszönhetően kerültek be az amerikai stratégiai és taktikai repertoárba. Amikor az Egyesített Vezérkari Főnökök [Joint Chiefs of Staff] (= JCS) közvetlen alárendeltségében 1942 nyarán létrehozták az OSS-t, a külföldi propaganda egy másik új szervezet hatáskörébe került. A Háborús Információs Hivatal [Office of War Information] (= OWI) a kezdetektől a sikeres színpadi szerző és Rooseveltt elnök egyik beszédírója, Robert Sherwood vezette.¹⁷

Az OWI azonban csak a nyílt vagy fehér propagandával foglalkozott. Itt a forrás nem fedett, beazonosítható, és nagyobbrészt valóságos információkon alapul a tevékenysége. Így persze a fekete, magát másik forrásnak maszkírozó propaganda egyszerűen lekerült a térképről. Donovan mélységesen elégedetlen volt ezzel a helyzettel. Meg volt győződve róla, hogy a közhangulat-befolyásoló műveleteknek a titkos hadviselés szerves részét kell képezniük. Ezt a fajta harcot pedig minden rendelkezésre álló eszközzel folyamatosan kell vívni, minden berögzült katonai doktrína ellenére, és figyelmen kívül hagyva az „üriemberhez méltó hadviselésről” alkotott hagyományos katonai elképzeléseket.

Az OWI létrehozásakor keletkezett úrt a vezérkari főnökök úgy töltötték ki, hogy JCS 155/4. számú parancsban, 1942 decemberében jelentősen kiterjesztették az OSS feladatkörét a nem hagyományos katonai műveletek szinte teljes spektrumában. Így az OSS kibővített hatásköre szerint felelős volt „a pszichológiai hadviselés katonai programjának tervezéséért, fejlesztéséért és koordinációjáért”.¹⁸ A feladatkörök kiszélesítése és részleges átszabása szükségessé tette a szervezet belső átalakítását is. Létrejött a Közhangulat-befolyásoló Műveletek Osztálya (Morale Operations Branch = MO), amelynek általános felügyeletét a James Grafton Rogers vezetése alatt megalakított Tervező Csoport [Planning Group] látta el.

A közvélemény-befolyásoló műveletek amerikai doktrínáját inentől kezdve Donovan maga határozhatta meg. Ebben segítségére volt Edmond Taylor, a korábbi újságíró, aki 1939-es, *The Strategy of Terror* [A terror stratégiája] című könyvével futott be mint a német „ötödik hadoszlopok” működésének és taktikai arzenáljának szakértője, ennek nyomán pedig Donovan jobbkéze lett a pszichológiai hadviselés kérdéseiben. Maga a műveleti doktrína pontosan erre az elgondolásra épült, a német ötödik hadoszlopok 1930-as évekbeli feltételezett működési módját ültette át az amerikai katonai gyakorlatba. Az operatív definíció szerint a közhangulat-befolyásoló művelet olyan felforgató tevékenység, amely „a bensőséges barát bizalmas hangján tereli a kívánt irányba a manipulálni kívánt személyek elméjét”.¹⁹ Az ellenség által ellenőrzött területeken az alapvető célja az ellenállás bátorítása

¹⁷ Az amerikai háborús propaganda általános történetére a második világháborúban lásd Clayton D. Laurie: *The Propaganda Warriors. America's Crusade Against Nazi Germany*. Lawrence [USA, KS] 1996.

¹⁸ Thomas F. Troy: *Donovan and the CIA. A History of the Establishment of the CIA*. Frederick [USA, MD], 1981. 431–432.

¹⁹ A doktrinális és szervezeti kérdésekre lásd National Archives ([College Park, USA, MD] =NA) Record Group 226 (= RG). Entry 116. Box 7., valamint Laurie: *The Propaganda Warriors*, 136–137.

volt, ügynökök beküldésével, célzott pletykák, nyomtatott anyagok bejuttatásával, rádióműsorokkal, közvetlen anyagi támogatással, vesztegetéssel, lánclevelekkel és több más eszközzel, amelyek nagy része nem feltétlenül tartozik a propaganda kategóriájába. Az eszközöket részben a brit tapasztalatok nyomán alakították ki. A PWE technikáit alaposan feldolgozták és néhol tovább is fejlesztették az OSS-ben. Habár eredetileg minden egyes programot a Tervező Csoport dolgozott ki és ellenőrizte, az idő előrehaladtával ez nagyon körülményes eljárásnak bizonyult. 1943 decemberére a különböző hadszíntereken felállított MO bázisok (a Földközi-tenger térségében Algír, Kairó, majd Bari és Caserta) saját maguk futtatták a műveleti programjaikat, a washingtoni főhadiszállás közvetlen ellenőrzése nélkül.²⁰

Az OSS közhangulat-befolyásoló műveletei és a magyarországi zsidók

1944. március 19. után azonnal megkezdődött a zsidók üldözése, ami a Budapesten kívüli magyar zsidóság gyakorlatilag teljes fizikai megsemmisítésével végződött. Ahogy a hírek elkezdtek szállingózni az újabb fejleményekről a szövetségesekhez, az OSS kairói MO bázisának tisztjei elkezdtek azon gondolkodni, hogy mik a lehetőségek egy olyan propagandaműveletre, aminek legalább szemernyi esélye van a sikerre és valamit segít az áldozatokon. A motiváció részben a közvetett büntudat és a frusztráció lehetett. 1944. május 9-én David Williamson a washingtoni MO osztályról levélben továbbította Kenneth Mann ezredes, az MO osztály helyettes vezetője gondolatait David Cushingnak:

„Mann ezredesnek az a kívánsága, hogy tegyük megfontolás tárgyává azt a javaslatot, hogy kidolgozzunk egy MO kampányt azzal a céllal, hogy 1. visszaszorítsuk az antiszemizmust Magyarországon, és hogy 2. rábírjuk a magyarokat, hogy segítsék és támogassák a zsidókat.

Míndez egy ma elhangzott beszélgetésből fakadt, amelyből kiderült, hogy a kormány azt javasolta a Lengyelországból, Németországból és máshonnan menekülő zsidóknak, hogy Magyarországon gyűljenek össze. Ezek a menekültek most csapdában érzik magukat. A kormány természetesen mindent meg szeretne tenni, hogy kedvezőbbre fordítsa a helyzetet.”²¹

Másnap már meg is érkezett a válasz a Tervező Csoporttól, Morgan Reichner fregattkapitánytól. Miután gyorsan megszondázta úgy egy tucat kollégája véleményét a csoportból, arra az eredményre jutottak, hogy az ötlet nem kivitelezhető. A válaszlevél szerint „az antiszemizmus elleni harc Magyarországon többgenerációnyit megkésett”. Reichner szerint, habár a magyar kormányok nem szándékoztak eddig nürnbergi jellegű törvényekkel sújtani a zsidóságot, de a megszállás után a német nyomás ebbe az irányba mindenképpen növekedni fog, és nem kérdés, hogy ezt a zsidók meg fogják szenvedni. De ez

²⁰ Laurie: *The Propaganda Warriors*, 141.

²¹ Williamson to Cushing. 1944. május 9. NA RG 226. Entry 92. Box 535.

– a Tervező Csoport informális véleménye szerint – nem olyasmi, ami az MO osztály hatáskörébe tartozna. Az egyetlen ilyen jellegű program, ami felmerült, a zsidókat bántalmazó magyarok névsorát tartalmazó feketelisták köröztetése lett volna, ami viszont várhatóan túl gyenge eszköz lett volna ahhoz, hogy megérje a ráfordított erőforrást. A levél végén pedig megjelent a klasszikus katonai realista érv: „tegyük fel, hogy mégis sikerülne megváltoztatni a magyarok viszonyulását a zsidókhoz és a cselekedeteiket is; megrövidítené ez a háborút bármennyire is?”²²

Ahogy a magyar zsidók sorsa gyorsuló ütemben közeledett a rettenetes „végső megoldás” felé, az események pragmatikus szemlélete egyre elterjedtebb lett az érdekelt OSS-körökben. Az egyre excentrikusabb közhangulat-befolyásoló tervekben már a holokauszt instrumentális kezelése is előfordult. 1944. június 10-én – a magyarországi zsidóság auschwitzi megsemmisítésének csúcspontján – Edward Wilson Kairóból beküldött a központba egy vázlatos MO-tervet, amely a megmaradt magyar zsidókat célozta volna meg, akik az azonnali biztos halállal néznek szembe. Toumin ezredes, a kairói OSS-bázis parancsnokának komoly fenntartásai lehettek, mert az addigra szokásos gyakorlattal ellentétben felküldte a teljes csomagot Washingtonba véleményezésre és felső szintű engedélyezésre.

Edward Wilson hadnagy kísérőlevele szerint: „A kampány célja természetesen az, hogy aktív ellenállásra serkentse a zsidókat – akik a szabotázs és felforgatás eddig kiaknázatlan erőforrásai. Ez persze a zsidók kivégzését kockáztatja, de a zsidókat mindenképpen kivégeznék. Bár néhányan talán antiszemita jellegűnek vélnék ezt a tervet, de rövid megfontolás után világos kell hogy legyen, hogy nem ez a helyzet.”²³

A terv felvonultatta az MO-műveletek szinte teljes eszköztárát. Hamisított újságpéldányok a Magyarországon megalakított zsidó gerillacsoportok tetteiről szóló jelentésekkel, tucatnyi különböző röplap, amelyek a zsidóságot próbálják harcra bírni, egy fiktív katolikus ellenálló csoport, a Szent István Liga felhívásai, ennek protestáns változatai a Kálvin Liga nevében. Az üzenet legtömörebb változata egy röplapon a következőképpen hangzott: „Zsidó! Ha meg kell halnod, vigyél egy nácit magaddal!”

Végül Toulmin ezredes rossz érzései megerősítést nyertek Washingtonban. Június 15-én Hugh R. Wilson, aki addigra a Tervező Csoport vezetője lett, a következő üzenetet küldte Kairóba az OSS igazgatójának nevében:

„Cím: Toulmin, Kairó

Feladó: 109 [Donovan kódneve a táviratokban]

Egy-m jelű MO-projekt nem, ismétlem, nem engedélyezve. Az ön számára ismeretlen tényezőket érint, amelyek túl összetettek ahhoz, hogy felsoroljuk őket.”²⁴

Ha Toulmin nem érezte volna úgy, hogy ez az ötlet kicsit talán mégis kockázatos, akkor ezt a propagandaműveletet simán kidolgozhatta, sőt el is indíthatta volna Kairó saját

²² Reichner to Cushing. 1944. május 10. NA RG 226. Entry 92. Box 535.

²³ Wilson to Hinks. 1944. június 10. NA RG 226. Entry 92. Box 552.

²⁴ Wilson to Cairo. 1944. június 15. NA RG 226. Entry 92. Box 552.

1. kép. Az OSS-röplap terve

hatáskörében, Washington tudta nélkül, ahogy ez más MO-műveleteknél is szokás volt akkoriban. Így valószínűleg az OSS egyik legkínosabb kudarcát sikerült megelőznie.

További két amerikai röplapról van biztos tudásunk, ami a magyarországi zsidók sorsát próbálta minimálisan befolyásolni. Ezeket hivatalosan a PWB állította elő és légi úton jutottak be az országba. Hogy a szöveg a PWB-n belül gyakorlatilag önállóan működő OSS MO-egységtől származott-e, arról nincs információnk. Az egyik címe *Tiszta a lelkiismereted?*, a másiké *Te is mosod kezeidet?* volt. A teljes szöveg jelenleg nem áll rendelkezésre, de mindkét röplap a zsidóüldözésben viselt személyes felelősség témáját variálta. Onnan tudhatunk róluk, hogy Soós Géza, a Magyar Függetlenségi Mozgalom titkára említette őket egyik olaszországi kihallgatásán, így abban is biztosak lehetünk, hogy több más röplappal ellentétben ezeket nem sikerült a hatóságoknak teljes mértékben begyűjteniük a szórás után. Soós megítélése szerint ezek, bár nagyon jól megírt anyagok voltak, de mindez túl kevés volt és túl későn érkezett.²⁵

Propaganda mindenképp alatt: „Géza” rádióadásai

A földközi-tengeri hadszíntérről indított, Magyarországra irányuló MO-programok között szerepelt egy fekete rádióadó, amit Martin Himler működtetett. A Magyarországon született Himler Márton még az első világháború előtt, fiatalon vándorolt ki Amerikába. Kentuckyban bányavállalatot hozott létre, amely 1929-es csődjéig egy teljes települést tartott fenn, Himlerville-t [ma Beauty, Warfield mellett, a nyugat-virginiai határ közelében]. OSS-en belüli pályafutása végére ezredesi rangban a magyar ügyek felelőse lett. A háború után a Counter Intelligence Corps (CIC) kötelékében magyar háborús bűnösök után nyomozott Németország nyugati zónáiban. Többüket ő adta át a magyar hatóságoknak. Ezzel kiérdemelte a szélsőjobboldali emigráció máig ható gyűlöletét.²⁶

A program fedősztorija a második világháborús fekete propaganda egyik legnagyobb sikerű művelete, a Morse művelet egyszerű adaptációja volt. Morse fedőnév alatt egy fekete rádióadó működött, amely rejtjelezetlen, „tisztá” német szöveget sugárzott morzekódban.

²⁵ Major A. G. Flues to 2677. reg. commanding officer. 1944. december 9. NA RG 226. Entry 190. Box 119.

²⁶ Lásd pl. Fiala Ferenc – Marchalkó Lajos: *Vádló bitófák*. London, 1958. [Bevezetés.] Nagyjából hasonló hangnemben ír Kubinyi Ferenc: *A katonapolitika regénye*. Thousand Oaks [USA, CA], é. n. 153–154.

Úgy jelentette meg magát, mintha egy elégedetlen Wehrmacht-rádiós üzenetei volnának, aki szabad idejében a kollégáival cseveg. Ezen a módon rengeteg pletykát és hamis információt sikerült elültetni a Wehrmacht egyes egységeinél, aminek a hatását más német források visszaigazolták. Himler lemásolta az alapötletet, de a magyar katona, akinek kiadta magát, rádióadásokat küldött. „Géza” mindennap, közép-európai idő szerint 22:00-kor kezdte öt-nyolc perces adását 1944. májusától október 15-éig. Ahogy látni fogjuk, az adás tartalmazott mindenfélét, kitalált pletykákat, álhíreket, rágalmakat, mindezt alaposan meghintve káromkodással és a nyílt antiszemitizmus több mint nyilvánvaló toposzaival. Az első két hét adásainak kísérőszövegében Himler a következő igazolást adta mindehhez:

„Vegyük észre, hogy olyan nyelvezetet javaslok, ami a legjobb körökben általában megengedhetetlennek számít. – Az adás elvileg egy frontkatonától származik, és gondolom, hozzám hasonlóan, önök is ismerik a 'katonai nyelvet'.

Néhányan talán kritika tárgyává tennék azt a tényt, hogy több adásszöveg is tartalmaz enyhén antiszemita kitételeket.

Figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a magyarok a legdurvább antiszemita propagandának voltak kitéve, ami minden bizonnyal hatással is volt rájuk. Különösen a katonákra. [...] Horthyné zsidó származásának emlegetését aligha lehetne a zsidók elleni támadásként felfogni.”²⁷

Az enyhén zavaros indoklás jól illusztrálja az ilyesfajta fekete propaganda egyik legnagyobb nehézségét. A hitelesség, a „hazai hang” megteremtésének kényszere a szövegíró arra ösztökölte, hogy nagyon messzire menjen el az általa elképzelt tipikus magyar katona imitálásában. Nem kizárt azonban, hogy néhol túllőtt a célon. Vegyünk egy példát a korai adások egyikéből.

„Itt most a német katonák be vannak ijedve. Hans Schmidt frajter tavaly súlyosan megsérült, vérátömlesztéssel mentették meg, és azóta az arca egészen elváltozott. Japán kétmillió vérplazmát ajándékozott Németországnak, s abból eresztettek Hansba, aki most a majomhoz hasonlít és egészen megsárgult. Szépen néznek majd ki a németek, ha kétmillió felemás majom lesz közöttük. Csak minket meg ne ajándékozzanak szeretett szövetségeseink oláh vérrel, mert akkor szifiliszesek leszünk mindnyájan. Elég, ha az oláh zbojnyikok tetveket hoznak magukkal, a szifiliszt jobb, ha megtartják, ők már hozzá vannak szokva.

A németek azt mondják, hogy Horthy teljesen bolond. Elég sok időbe telt, amíg rájöttek. Azt mondják, zsidó lesz utána a kormányzó, mert Hitler Imrédyt akarja a helyére ültetni. Ha az a zsidó lesz az úr felettünk, Szent István koronáját is biztosan becsapja a zaciba. Jó éjszakát holnapig, bajtársak.”²⁸

²⁷ Himler to Ames. 1944. május 11. NA RG 226. Entry 144. Box 80.

²⁸ 1944. május 18-i adás. NA RG 226. Entry 144. Box 80.

Talán nem túl merész dolog azt állítani, hogy a stilisztikai hitelesség szélsőséges kergetése olyan szöveget eredményezett, ami inkább groteszk, mintsem realista. A fekete propagandán ízlést számonkérni ugyan botorság lenne, de ez a szöveg nem csak első olvasásra tűnik inkább paródiának. Az Imrédy lejáratását célzó zsidózás ugyan az 1930-as évek végi magyar sajtóból származik, de kérdés, hogy 1944 májusában mi volt a politikai értelme. Másrészt a Horthy elleni közvetett támadás sem tűnik visszatekintve nagyon gyümölcsöző propagandairánynak. A magyar hadseregben még 1944 májusában is jelentős presztízse volt a kormányzónak, nagy valószínűséggel a közkatonák és tisztetek sorában is, nem csak a személyére felesküdt tisztikarban. Közvetlen adatok hiányában csak találgatás, de az az érzésem, „Géza” nem hozott akkora sikert, mint a másolt eredetije.

Mire volt jó mindez?

Összességében nem sokat tudunk a Magyarországra irányított fekete propaganda hatásáról. A Magyar Függetlenségi Mozgalom 1944 októberében Casertába szöktetett képviselője, Soós Géza és az ellopott német gép pilótája, Hadnagy Domokos több kihallgatáson vett részt (ezek során Martin Himlerrel is találkoztak). A magyarországi helyzet többszöri és kimerítő ismertetése során felmerült az a kérdés is, hogy milyen fogadtatásra talált a szövetséges propaganda az országban. Az erről szóló összefoglaló jelentés természetesen nem foglalkozhatott a fekete rádiók adásainak hatásával, mert ezekről Soós láthatóan semmit sem tudott. Ez vagy nagyon korlátozott elérést jelentett, vagy olyan sikert, mint a Magyar Nemzet Rádiója, amit valószínűleg Soós is hazai eredetűnek tekintett, mert nem sorolta fel a szövetséges propaganda általa ismert eszközei között.

Annyit érdemes megjegyezni, hogy Soós Géza, saját bevallása szerint, a nyílt rádióadásokból csak a BBC-t, valamint a moszkvai rádiót, a Kossuth és a Petőfi rádiókat ismerte. Azt állította, hogy a Bariból sugárzott amerikai adás az MFM rádiófigyelőinek a figyelmét is elkerülte.

A szövetségesek röplapon érkező propagandájáról Soósnak meglehetősen rossz véleménye volt. Bírálta a rendszeres megkésettséget (mint a már említett, a zsidóüldözéshez kapcsolódó két anyagnál is), valamint a gyenge hírszerzésből fakadó tárgyi vagy politikai tévedéseket. Az amerikai kihallgatók kérésére maga is készített néhány röplap-szövegtervezetet. Nagyon nehezményezte például az október 15-ére reagáló röplapokat, amelyek a következő szöveget tartalmazták:

„Magyarország elvesztette a háborút!

A Legfelsőbb Hadúr kénytelen volt beismerni, hogy a háború elveszett, és fegyverszünetet kért. A »szövetségeseitek« ellenőrzésük alá vonták az országot, hogy rákényszerítsenek az elveszett háború folytatására. MAGYARORSZÁGOT ÖNGYILKOSÁGBA KERGETIK – A MAGYAR HADSEREGET LEMÉSZÁROLJÁK – BUDAPESTET HADSZÍNTÉRRÉ ÉS ROMHALMAZZÁ FOGJÁK TENNI – AKI HITLERT SZOLGÁLJA, HITLERREL EGYÜTT BUKIK – DÖNTS ÉS CSELEKEDJ!”

A hátoldalán pedig:

„MAGYAROK – A késlekedések és dönteni nem tudásotok miatt elveszett a fegyverszünet, ami megmenthette volna az országot a biztos pusztulástól. Minden további késlekedés fiaitok, férjeitek, testvéreitek, rokonaitok ezreinek pusztulását hozza. Minden órában ezek pusztulnak el a fronton. AZ IDŐ RÖVID! CSAK TE MENTHETED MEG HONFITÁRSAIDAT ÉS NEMZETEDET!”²⁹

Soós Géza, nem teljesen indokolatlanul, úgy látta, hogy a szöveg sem lényegi információt, sem konkrét teendőt nem tartalmazott, így még a szövetségesekkel szimpatizáló olvasó számára sem volt világos, hogy miről is kellene döntenie és mit kellene cselekednie.

Az összefoglaló jelentés szerzője viszonylag ritkán kommentálta Soós értékelését, bár többször megjegyezte, hogy az leginkább a magyar középosztály angolszász orientációjú államhivatalnokai szegmensének véleményét tükrözheti. Ebben valószínűleg nem is tévedett, az MFM titkára nem gondolhatott mást a Horthyt támadó vagy a magyar kormány kiugrási szándékát figyelembe nem vevő szövegekről, mint hogy súlyos politikai félreértés szüleményei. Soós legfontosabb politikai kifogása az angol-amerikai propagandával kapcsolatban pedig az volt, hogy az még csak nem is érintette a magyarok legfőbb félelmét, az átkerülést az orosz érdekszférába, amit Teherán után a német, 1944 márciusától pedig a magyar sajtó folyamatosan sulykolt.³⁰

Ez azonban olyan természetű kérdés, ami jóval túlment a kihallgatást lefolytató amerikai tisztek kompetenciáján, és elemzése is meghaladja a jelen tanulmány kereteit. A szövetségesek propagandája nyilván nem léphetett túl politikai irányvonaluk korlátain, amelyre viszont értelemszerűen semmi befolyást nem gyakorolhatott. Az itt felsorolt propaganda- és közhangulat-befolyásoló műveletek láthatóan pontosan attól szenvedtek, amit Soós Géza is megfigyelt Budapestről. Hiányzott a megfelelő naprakész ismeret és a gyors információbejuttatási eszköz a bizonyos pontokon hirtelen fordulatokat vevő magyar belpolitikai helyzet változásainak gyors és hatékony kommentálására, befolyásolására. A másodlagos jelentőségű hadszíntéren a mozgósítható erőforrások sem voltak annyira bőségesek, mint az európai háború más területein.

A „bensőséges barát” tehát nem volt sem elég tájékozott, sem elég érdekelt a bizalmas hangú meggyőzés sikeréhez.

²⁹ Major A. G. Flues to 2677. reg. commanding officer. 1944. december 9. NA RG 226. Entry 190. Box 119. 14.

³⁰ Major A. G. Flues to 2677. reg. commanding officer. 1944. december 9. NA RG 226. Entry 190. Box 119. 7.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

9 770040 963009

2 0002